

Ю. К. Картава,

Євпаторійський інститут соціальних наук РВНЗ «Кримський гуманітарний університет», м. Ялта

ФУНКЦІЇ ЕКЗОТИЗМІВ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

Стаття присвячена проблемам функціонування екзотичної лексики української мови в художніх творах. Розглянуто поняття екзотизмів у сучасній лінгвістиці, визначено основні функції, які виконують екзотичні лексеми в текстах художніх творів.

Ключові слова: екзотична лексика, екзотизми, слова іношомовного походження, етнографізми, діалектизми, мова-реципієнт.

Статья посвящена проблемам функционирования экзотической лексики украинского языка в художественных произведениях. Рассмотрены понятия экзотизмов в современной лингвистике, определены основные функции экзотических лексем в текстах художественных произведений.

Ключевые слова: экзотическая лексика, экзотизмы, заимствованные слова, этнографизмы, диалектизмы, язык-реципиент.

The article investigates the functioning of exotic lexis of the Ukrainian language in works of literature. The notion of exoticism in modern linguistics has been considered, and the basic functions of exotic lexemes in the artistic text have been defined.

Key words: exotic lexis, exotism, loan words, ethnographisms, dialectism, recipient language.

Постановка проблеми. Однією з характеристик сучасної лінгвістичної науки є прагнення до комплексного опису явищ мови, що виходить за межі її окремих рівнів та аспектів. Активне використання в сучасній українській мові іношомовних слів викликає потребу вивчення різноманітних типів запозичень, які по різному взаємодіють із лексичною системою української мови. Екзотична лексика є складовою частиною класу слів іношомовного походження.

Екзотична лексика, або екзотизми, представлені групами слів, які різняться своїм походженням, особливостями номінативного значення і частотою вживання. Спільною рисою всіх екзотизмів є властивість називати реалії чужих культур, для яких в українській мові немає назв.

Проблема функціонування екзотичної лексики залишається гострою і дискусійною в світлі сучасних лінгвістичних досліджень, зокрема тому, що немає чітких критеріїв розподілу між різними класами іношомовної лексики, до якої належать екзотизми. В результаті своєрідної «рухливості» екзотизмів і, як наслідок, – потреби описати і розмежувати поняття суміжні з ними, одне за одним з'являлися дослідження, в яких слова, що називають особливості життя і побуту інших народів, отримують назви: безеквівалентна лексика (Н. Михайловська, О. Усачова), культурно-маркована лексика (І. Авер'янова), фоновна лексика тощо. В інших роботах екзотизми виділяються в особливу категорію слів і термінуються як: екзотична лексика, культурно-екзотичні слова, екзотизми-вкраплення, іношомовні вclusions, іношомовні елементи, безеквівалентна маркована лексика, локалізми, регіоналізми, етнографізми.

Аналіз досліджень з означеної проблеми. Питання екзотичної лексики неодноразово розглядалися у працях таких учених як К. Богданов, С. Тіміна, І. Воронкова. Так, Марина Черкасова в роботі «Засвоєння та запозичення» зазначає, що найбільший інтерес для стилістичного аналізу являють запозичені слова, які мають обмежену сферу використання [7, с. 161]. І саме до таких належать екзотизми.

Євгенія Маринова у посібнику «Екзотична лексика як лінгвістичний феномен» наголошує на тому, що між такими групами запозичень, як: екзотизми, етнографізми, діалектизми та регіоналізми є істотні відмінності, які потрібно враховувати при аналізі означених груп слів [5, с. 32].

Віталій Назарець акцентує увагу на специфічності функцій, які виконують екзотизми в художніх творах, зокрема в історичних романах [9].

Мета статті полягає у з'ясуванні основних функцій екзотичної лексики української мови в художніх творах.

Основний матеріал дослідження. У складі іношомовної лексики екзотизми займають особливе місце, оскільки це слова, що відображають специфічні реалії іношомовної картини світу, характеризуються яскраво вираженим національним і локальним забарвленням та не мають точного еквівалента в мові-реципієнті, оскільки відсутні реалії, які позначаються цими словами. Екзотична лексика найчастіше використовується у художніх творах. Тому існують відповідні способи введення цієї лексики в текст (пояснення за допомогою синонімів, опис названої реалії тощо), але досить часто письменники використовують ці слова і без будь-якого розкриття значення екзотичних лексем, що теж може бути виправданим. Це спостерігається або в тих випадках, коли слово, хоча й нелітературне, але розповсюджене досить широко й відоме більшості читачів (стосується більшою мірою етнографічних діалектизмів), або ж тоді, коли автор і не розраховує на повне розуміння слова, а використовує його для створення певного стилістичного ефекту [1].

Разом з тим не можна вважати, що художнє увиразнення мови літературного твору виступає як самоціль, як увиразнення заради самого увиразнення. Пояснюється це тим, що автори пишуть свої твори не виключно з метою справити екзотичне враження на читача, а й для певного осмислення зображуваних реалій життя. Отже, увиразнення мови в художньому творі за допомогою екзотичної лексики підпорядковане низці конкретних функцій. Із них найважливішими є три: зображувальна, характерологічна, оціночно-виражальна. Завдання зображувальної функції мовлення полягає в тому, щоб указати на ті предмети, явища, людей, які у творі зображуються. При цьому, називаючи предмет, автор може використовувати іношомовне слово, яке з

найбільшою повнотою та виразністю здатне конкретизувати уявлення про певну річ. У зв'язку з цим екзотичну лексику складають не лише назви предметів чи явищ, тобто загальні назви, а й власні імена людей (антропоніми), назви географічних об'єктів (топоніми), серед яких найчастіше зустрічаються назви поселень, країн, територій, одиниць адміністративно-територіального поділу тощо. Наприклад: Аменхотеп, Сулейман, Батий; Текфурдаг, Сегед, Авала [3, с. 190].

Із зображувальною функцією тісно пов'язана характерологічна функція екзотичної лексики. Оскільки предметом словесного зображення у творі, крім усього іншого, виступає і сама мова, мовленнєвий стиль персонажів твору, його розповідачів та оповідачів, то певні її особливості можуть виступати як засіб, що характеризує не лише емоційний стан людини, а й певну соціальну чи територіальну її належність. Наприклад, мовлення іноземного купця буде густо пересипана екзотичними назвами певних товарів, цінних речей; а також топонімічними назвами. Натомість мовлення мусульманського мудреця включатиме велику кількість висловів з Корану [2, с. 137].

Оціночно-виражальна функція мовлення полягає у вираженні ставлення автора до ним зображуваного, й екзотична лексика в такому випадку має значно менше значення, ніж у двох попередніх [3].

Кількість екзотизмів у художньому творі повинна бути помірною, тому що іншомовні слова даного типу належать до лексики обмеженого вживання. І надмірне використання їх, як і будь-яких іншомовних слів, робить мову малозрозумілою, руйнує її систему, розхитує усталені закони. Свідоме прагнення не допускати жодних запозичень у мову й позбуватися вже наявних називається «...пуризмом. Свого часу явище пуризму сильно виявилось в німецькій, чеській, ісландській мовах, і тепер у Франції на державному рівні ставляться перепони засміченню французької мови іншомовними словами. В Україні у 20-х рр. ХХ ст. була зроблена спроба наблизити книжну мову до народної, але тогочасне державне курівництво перешкодило цьому» [8, с. 86].

У художніх творах, особливо якщо маються на увазі історичні романи, зокрема такі, в яких зображуються чужоземні країни – взагалі неможливо відмовитися від уживання екзотизмів та деяких інших запозичень. Така думка має вагомий аргументацію. Вона полягає в тому, що реалії життя, для називання яких у мові українській не існує відповідних слів, можна спробувати описати тут же, у тексті. Але такі описи займуть надто багато місця у творі, що стане причиною його розпорошеності, у наслідок чого зменшиться не лише динамічність розгортання сюжету, а й загальна експресивність твору. Окрім того, постійні повторення таких описів нададуть певної одноманітності [4].

Для того, щоб уникнути подібних негативних явищ, автори вводять до складу мови твору екзотичну лексику. Безумовно, певні пояснення і ті ж описи зустрічаються й тут, але вони не повторюються занадто часто. А коли вживання екзотизмів стосується імен і власних назв, то їх замінити просто неможливо [7].

Варто додати, що в широкий літературний обіг екзотизми були введені поетами і прозаїками романтичного напрямку, адже постійне вживання екзотизмів – ознака, що найбільшою мірою характеризує мовний стиль митців вищезгаданого напрямку.

Екзотична лексика вживається в текстах художньої літератури та публіцистики в декількох функціях. У творах, що розповідають про життя інших країн, інших народів, екзотизми виконують номінативну функцію – називають поняття, яким немає еквівалентів у російській мові. Наприклад, у тексті роману «Молода гвардія» О. Фадєєва (про українську дійсність) читаємо: «У всіх можна було бачити в руках огірки, помідори, шмат кавуна або дині, що сочиться».

Широко використовував українські екзотизми М. Гоголь у «Вечорах на хуторі поблизу Диканьки» і «Миргороді»: бандура, гопак, галушка, жупан, сувою, сопілка, чумак. Наприклад: «Але ми й забули, що вона тут же сиділа на висоті воза в нарядній зеленій вовняній кофті, в багатій плахті, що красувалася як шахова дошка, і в ситцевому кольоровому очіпку» («Сорочинський ярмарок») або: «За Диканьку ж, думаю, ви наслухалися вдосталь. І те сказати, що там будинок чистіше якого-небудь Пасечникова куреня» («Вечори на хуторі біля Диканьки»).

Українізми можуть використовуватися авторами і як засіб створення гумору, і при передачі глибоких інтимних почуттів персонажів. Українізми у творах Гоголя не просто елементи українського національного колориту – вони беруть участь у створенні особливої поетичної святково-жартівливої атмосфери веселощів, яка характеризує багато діалогів «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки». Таким чином, екзотизми можуть використовуватися в тексті як засіб створення гумору.

Безліч тюркізмів використовував у своїх творах Ч. Айтматов. Наприклад, у повісті «Білий пароплав» для створення зовнішнього портрета героя автор вживає найменування двох киргизьких головних уборів: анкалпак і тебетей [4]. В. Короленко в ряді своїх оповідань використовував якутські мовні екзотизми: «На старому була рвана сона, великий ухастих бергесен, теж рваний, шкіряні старі штани і рвані телячі торбаса» [4, с. 47]. Отже, екзотизми використовуються в текстах для створення зовнішнього портрета героя.

Разом з тим ж слова-екзотизми надають розповіді національний колорит, наближають читача до мови тієї країни, життя якої описує автор. Це четверта функція екзотизмів – відображення національної мовної специфіки. У цій функції екзотизми використовуються і в художній прозі, і в поезії, і в публіцистиці.

Деякі екзотизми, вживаючись в переносному значенні, втрачають свій зв'язок з національною специфікою чужої країни і найчастіше служать засобом емоційно-оцінної, а також образної характеристики явищ. Так слово каста, яке в прямому значенні є екзотизмом, пов'язаним з життям Індії та деяких інших країн Сходу, стало вживатися у нас як негативно-оцінна метафора для позначення замкнутої громадської спільноти, професійного угруповання, що відстоює свою відособленість і свої привілеї.

Нерідкі випадки, коли екзотизми вживаються по відношенню до реалій нашої дійсності для того, щоб виділити, підкреслити будь-які нюанси смислу питомого слова, тобто має уточнююче значення споконвічно українського слова. Найбільш характерно це для текстів публіцистичних та суспільно-політичних.

У тексті художнього твору екзотизм може виконувати й іншу функцію – естетичну, тобто служити для створення художнього образу – основною категорією художнього тексту [6].

Висновки. Таким чином, у тексті художньої літератури екзотична лексика може виконувати різні функції: номінативну функцію, засіб створення гумору, зовнішнього портрета героя, засіб емоційно-оцінної, а також образної характеристики явищ, відображення національної мовної специфіки, уточнююче значення споконвічно українського слова, естетичну функцію.

Також у творах художньої словесності екзотизми використовуються й з метою створити незвичайну, екзотичну атмосферу, яка посилює емоційне враження, а також для передавання етнографічних особливостей тієї місцевості, про яку розповідається. Отже, екзотична лексика у творах виконує головним чином зображувальну функцію, у меншій мірі – характерологічну, а також у деяких випадках – оціночно-виражальну.

Література:

1. Богданов К. А. О крокодилах в России. Очерки из истории заимствований и экзотизмов / К. А. Богданов. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – С. 11-19.
2. Виноградова Е. В., Феоклистова В. М. Сопоставление семантических структур экзотизмов (на материале русского, английского, французского и немецкого языков) / Е. В. Виноградова, В. М. Феоклистова. // Язык образования и образование языка: Материалы международной научной конференции. – В. Новгород, 2000. – С. 135-138.
3. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. – 2-ге вид., стереторип. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
4. Кальнова О. И. Принципы ввода экзотизмов в русский текст / О. И. Кальнова. // Функционально-семантический и стилистический аспекты изучения лексики. – Куйбышев, 1999. – С. 45-49.
5. Маринова Є. Екзотична лексика як лінгвістичний феномен: Навчальний посібник / За ред. Є. Мариної. – Львів : Світ, 2007. – 84 с.
6. Тимина С. А. Семантические характеристики экзотической лексики (на материале современной англоязычной прессы) / С. А. Тимина. – Вестник ВятГГУ, серия: филология. – 2008. – №1 (2). – С. 8-11.
7. Черкасова М. М. Засвоєння та запозичення / М. М. Черкасова. // Зб. мовозн. статей: Навчальний посібник. – Львів : Джерело, 2007. – С. 160–171.
8. Яневська Н. О. Мовні особливості історичної романістики / Н. О. Яневська. – Харків : Фолю, 2006. – 112 с.
9. Яремчик Ю. С. Українська література ХХ століття / Під ред. Ю. С. Яремчика. – Львів : Світ, 2001. – 462 с.